

● چکیده

مسکن، مهم‌ترین عنصر کالبدی روستا و جزئی از هویت کالبدی روستا و در عین حال، مصداق بکارچگی کارکردی عناصر تشکیل‌دهنده بافت روستاست. روش تحقیق در این پژوهش مبتنی بر مطالعات پیمایشی است. قلمرو مکانی این تحقیق، روستاهای استان لرستان است. در این مقاله با توجه به محور اصلی پژوهش، یعنی عناصر کارکردی مسکن روستایی در استان لرستان، اهداف عمده‌ای چون شناخت عناصر کارکردی غالب مسکن روستایی و تفاوت‌های آن در مناطق مختلف منطقه دنبال می‌شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین عناصر کارکردی مسکن روستایی در استان لرستان به چهار بخش مسکونی، دامی، جنبی و فضای باز یا حیاط تقسیم می‌شود که هر یک از آن‌ها کارکرد ویژه دارند و در پهنه‌ها و مناطق مختلف استان به لحاظ شکل، ساختار و نوع مصالح تفاوت‌هایی با هم دارند.

کلیدواژه‌ها: مسکن، مسکن روستایی، عناصر کارکردی، استان لرستان، حیاط، ایوان، فضای دامی

عناصر کارکردی مسکن روستایی در استان لرستان

دکتر احدالله فتاحی

دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی،
از دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

مسکن روستایی به طور طبیعی تجلیگاه شیوه زیستی - اقتصادی - اجتماعی روستایی به شمار می‌رود و الگو و عملکردهای آن در پیوند با عرصه مکانی - فضایی به مثابه دریچه‌ای است به شناخت چشم‌انداز و روندهای حاکم بر زندگی و فعالیت روستا. این نکته به‌ویژه در عرصه‌هایی که هنوز پیوندها و بستگی‌های خود را با محیط نگهسته‌اند و حرکت و فعالیت خود را به‌طور نسبی در سازگاری و هم‌نوایی با عوامل و نیروهای محیط طبیعی جست‌وجو می‌کنند، بیشتر صادق است (سعیدی و احمدی، ۱۳۹۰: ۸). شکل، الگو و عملکرد مسکن روستایی نمایانگر نحوه تعامل عوامل محیطی، بوم‌شناختی، مناسبات اقتصادی - اجتماعی، مجموعه تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و روندهای مکانی - فضایی در بستر زمان است (سعیدی، ۱۳۸۷: ۷۴۵). در شکل‌گیری مسکن روستایی دو عامل جغرافیای طبیعی و انسانی نقش اساسی بازی می‌کنند. عامل جغرافیایی، یعنی رابطه انسان با طبیعت که خود به دو عامل محیطی و طبیعی تقسیم می‌شود. عامل محیطی با خصوصیات آب و هوایی منطقه در ارتباط است و عامل طبیعی به خصوصیات استقرار مسکن در دسته‌بندی جلگه‌ای، کوهستانی، کوهپایه‌ای و ساحلی اشاره دارد. عامل انسانی به روابط انسان با انسان در محیط در قالب ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ایفای نقش می‌کند (خسرونیا، ۱۳۸۸: ۳۳). نقش عوامل طبیعی به‌خصوص اقلیم، توپوگرافی، پوشش گیاهی، زمین‌شناسی و منابع آب در ساخت و ساز مسکن غیرقابل انکار است (حسنی مهر، ۱۳۸۹ به نقل از موحد و فتاحی، ۱۳۹۱: ۴۰). رایاپورت معتقد است که مسکن (اندازه، مکان، و شکل آن‌ها) نه تنها نتیجه عواملی چون آب و هوا و توپوگرافی هستند، بلکه از ایده‌های اجتماعی، اقتصاد و سازمان اجتماعی، توزیع منابع، کارکردها و ارزش‌ها و باورهایی متأثر می‌شوند که در هر دوره‌ای از زمان رایج‌اند. در این پژوهش سعی شده است مهم‌ترین عناصر کارکردی مسکن روستایی و همچنین تفاوت‌های این عناصر در مناطق مختلف استان لرستان مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد.

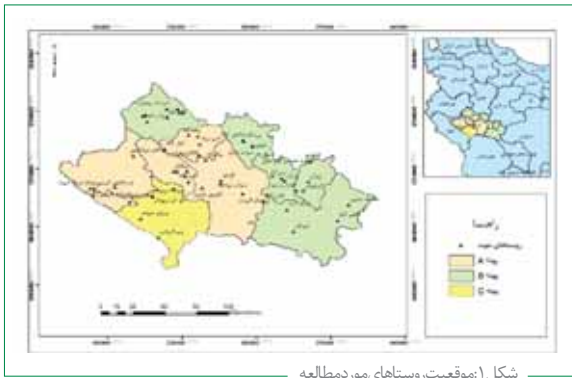
منطقه مورد مطالعه

استان لرستان در غرب ایران قرار گرفته و وسعت آن حدود ۲۸/۵۵۹ کیلومتر مربع است. براساس آخرین تقسیمات کشوری، استان لرستان، ده شهرستان، بیست بخش، هشتاد و یک دهستان و ۲۸۴۳ آبادی دارد و مرکز آن شهر خرم‌آباد است. لرستان به لحاظ اقلیم و هواشناسی یک استان چهارفصل و دارای آب و هوای متنوع است. این تنوع از شمال به جنوب و از شرق به غرب کاملاً محسوس است. اختلاف ثبت‌شده در شهرهای استان لرستان بین حداکثر و حداقل مطلق دما بیش از ۸۰ درجه سانتی‌گراد است. کشاورزی و دامداری شغل اصلی مردم روستاهای استان لرستان به حساب می‌آید. بیشترین درصد اشتغال نود درصد در زمینه کشاورزی به بخش‌های خرم‌آباد، کوه‌دشت، دوره چگنی، چغلون‌دی، زاغه و نورآباد اختصاص دارد. باغداری نیز در سطحی محدود به صورت پراکنده دیده می‌شود. در سال‌های اخیر توجه کشاورزان به باغداری نسبت به گذشته بیشتر دیده شده است. دامداری نیز از ارکان اصلی و جزء لاینفک فعالیت‌های اقتصادی و معیشتی روستاییان به

حساب می‌آید و کمتر خانواده‌ای را می‌توان یافت که حداقل برای تأمین مایحتاج خود به نگهداری دام اقدام نکند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع مطالعات پیمایشی بوده و برای جمع‌آوری داده‌های آن از روش اسنادی و مشاهدات میدانی استفاده شده است، بدین صورت که پس از پهنه‌بندی اقلیمی نیمه‌مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد (پهنه B)، نیمه‌مرطوب با تابستان گرم و زمستان معتدل (پهنه A) و نیمه‌خشک با تابستان بسیار گرم و زمستان نسبتاً سرد (پهنه C) و مشخص شدن مناطق همگن، در مجموع پنجاه روستا به‌صورت نمونه انتخاب شدند و با مشاهدات میدانی اقدام به شناسایی الگوهای کارکردی مسکن در منطقه شد.

شکل ۱. موقعیت روستاهای مورد مطالعه

یافته‌های تحقیق ساختار بنا

در بررسی وضعیت کارکردی و معماری ابنیه روستایی استان لرستان، می‌توان فضاهای هر خانه‌ای را از نظر عملکرد به چهار عرصه نسبتاً مشخص تقسیم کرد: بخش مسکونی، بخش دامی، بخش جنبی و فضای باز یا حیاط که به بررسی هر یک از این عرصه‌ها می‌پردازیم.

فضای باز (حیاط)

حیاط با فضای باز در خانه‌های روستایی استان لرستان از اهمیت بسیار زیاد برخوردار است. به‌طور کلی این فضا نقش‌های گوناگونی در خانه‌های روستایی به شرح زیر دارد: نقش سامان‌دهی عرصه‌ها، نقش ارتباطی، نقش ایجاد حریم، نقش حیاط به‌عنوان بخشی از عرصه زیست‌انسان (تسنیمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵۶). حیاط در مناطق مختلف منطقه مورد مطالعه به اشکال گوناگون دیده می‌شود.

خانه‌های بدون حیاط

در تعدادی از روستاها، اغلب خانه‌ها فاقد حیاط‌اند و فضای باز که در

میان حیاط و معبر یک دالان سرپوشیده وجود دارد که به آن دهلیز گفته می‌شود و عامل واسط آن‌ها به حساب می‌آید.

خانه‌های دو حیاطه

در برخی روستاها، از جمله روستای برزان در شهرستان دورود، خانه‌هایی با دو حیاط دیده می‌شود. در بعضی خانه‌ها، جدایی عرصه‌های زیست انسان و دامی با دو حیاط انجام شده است. هر یک از این حیاط‌ها یک ورودی دارند که محل ورود و خروج دام و انسان است. خانه‌های یک حیاطه و دو حیاطه شکل غالب روستاهای پهنه نیمه مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد است (شکل ۳).

شکل ۳: نمونه‌ای از خانه‌های دو حیاطه که یک حیاط مربوط به فضای دامی و حیاط دیگر مربوط به فضای مسکونی است

عناصر و عملکردهای حیاط

مهم‌ترین عملکرد حیاط در روستاهای استان لرستان، دسترسی به عرصه‌ها و فضاهای مختلف موجود در خانه است. جز در تعدادی از واحدهای برداشت شده که حیاط دامی مستقل است و فضاهای دامی ارتباطی با حیاط انسانی ندارند، در سایر موارد تمامی فضاها اعم از مسکونی، خدماتی (جنبی) و دامی به صورت مستقیم و غیرمستقیم و به اشکال مختلف با حیاط در ارتباط اند.

بهاربند

بهاربند، آغل تابستانی دام‌هاست که در بخش وسیعی از استان به صورت یک فضای غیرمسقف در حیاط خانه‌ها در کنار فضاهای دامی ایجاد می‌شود. حصار این فضا معمولاً در حدود یک متر ارتفاع دارد و برای

جلو خانه قرار دارد نقش حیاط را ایفا می‌کند. روستاهایی از این دست از قدمت بسیار کمی برخوردارند و ساکنان آن دوران گذار از زندگی عشایری و یکجانشینی را تجربه می‌کنند. خانه‌های بدون حیاط به طور غالب در روستاهای پهنه نیمه مرطوب با تابستان گرم و زمستان معتدل از جمله شهرستان کوه‌دشت دیده می‌شود (شکل ۲).

شکل ۲: در روستای سیداباد و مرز در شهرستان کوه‌دشت، واحدهای مسکونی فاقد حیاط وجود دارد

خانه‌های یک حیاطه

اما شکل غالب روستاهای استان لرستان، به ویژه روستاهایی که قدمت طولانی دارند، حیاط در آن‌ها کاملاً تعریف شده است. در این گونه خانه‌ها که حیاط دارند، ارتباط میان حیاط و معابر به سه شکل دیده می‌شود. در تعداد کمی از خانه‌ها حیاط فاقد در ورودی است و مستقیماً به کوچه یا معبر مجاور خود راه دارد. در طیف وسیعی از خانه‌ها که نوع غالب است، خانه‌ها دارای در ورودی هستند و از این طریق با معابر ارتباط دارند و نهایتاً در برخی از روستاها که دارای قدمت و سابقه بیشتری هستند

عامل محیطی با

خصوصیات آب و

هوایی منطقه در ارتباط

است و عامل طبیعی به

خصوصیات استقرار مسکن در

دسته‌بندی جلگه‌ای، کوهستانی،

کوهپایه‌ای و ساحلی اشاره دارد. عامل

انسانی به روابط انسان با انسان در محیط در

قالب ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

ایفای نقش می‌کند

کولا

کولا فضایی سرپوشیده و موقتی است که در حیاط و اغلب در کنار بخش مسکونی احداث می‌شود. این فضا برای استراحت در فصل تابستان، محل قرار دادن کشک روی آن به منظور خشک شدن و همچنین برای خنک نگه داشتن مشک آب است و زمان احداث آن با افزایش گرمای هوا همراه است. هم‌اکنون این عملکرد بیشتر در روستاهای پهنه نیمه‌مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد دیده می‌شود که دامداری رونق بیشتری دارد.

سایر عملکردها

در اغلب روستاهایی که دارای لوله‌کشی آب آشامیدنی هستند، محل قرارگیری حوض آب در داخل حیاط است و طبعاً عملکردهایی نظیر شست‌وشوی لباس و ظروف در حیاط انجام می‌گیرد (شکل ۶). همچنین در روستاهایی که از آب کافی برخوردارند، بخش کوچکی از حیاط به باغچه و کشت درخت و گل اختصاص می‌یابد (شکل ۷).

شکل ۶: روستای وروشت و کهریز شهرستان دلفان که حوض آب در داخل حیاط قرار گرفته است

شکل ۷: اختصاص بخشی از حیاط به باغچه و کشت درخت، روستای بلاخانی شهرستان پلدختر

نحوه استقرار فضاهای ساخته‌شده در کنار حیاط

استقرار فضاهای ساخته‌شده در کنار حیاط در خانه‌های برداشت‌شده به صورت‌های گوناگون دیده می‌شود. به جز خانه‌هایی که فاقد حیاط‌اند، ساده‌ترین شکل آن قرارگیری بنا در یک سمت حیاط است. به عبارت دیگر در بعضی از روستاها فضاهای دامی و جنبی در جبهه مقابل فضاهای مسکونی ساخته شده‌اند و شکل جدیدی از قرارگیری فضاهای باز و بسته در کنار یکدیگر پدید آمده است (شکل ۸).

در برخی روستاها، از جمله روستای برزان در شهرستان درود، خانه‌هایی با دو حیاط دیده می‌شود. در بعضی خانه‌ها، جدایی عرصه‌های زیست انسان و دامی با دو حیاط انجام شده است. هر یک از این حیاط‌ها یک ورودی دارند که محل ورود و خروج دام و انسان است

احداث آن

از سنگ (به صورت خشکه‌چین) یا پرچینی از شاخه‌های درختان به هم متصل‌شده استفاده می‌شود. در مناطقی که دامداری از اهمیت بیشتری برخوردار است و احتیاج به تفکیک فضا برای دام‌های مختلف وجود دارد، تعداد و سطح این فضا افزایش می‌یابد و بخش وسیعی از حیاط را به خود اختصاص می‌دهد. البته در بعضی از روستاهای استان مشاهده می‌شود که بعضی بهاربند خود را خارج از حیاط و در کنار واحد مسکونی در فضای خالی می‌سازند. در پهنه‌های نیمه‌مرطوب با تابستان گرم و زمستان معتدل و نیمه‌خشک با تابستان بسیار گرم و زمستان سرد به دلیل گرم شدن هوا به‌ویژه در فصل تابستان برای محافظت از گوسفندان در مقابل گرما بهاربند به صورت مسقف در خارج از خانه ساخته می‌شود (شکل ۴ و ۵).

شکل ۴: بهاربند در حیاط خانه‌ای در روستای سراب میرزآوند در شهرستان دوره

شکل ۵: بهاربند مسقف در خارج خانه در روستای سرنجه در شهرستان پلدختر

ساخته شدن چهار سمت حیاط موجب ایجاد حیاط مرکزی در خانه می‌شود که بیشتر در روستاهای نیمه‌مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد، یعنی شهرستان‌های نورآباد، بروجرد، الیگودرز، درود و ازنا دیده می‌شود. ضمن اینکه در تعدادی از سایر روستاها به خصوص روستاهایی که به لحاظ غالب بودن معیشت دامداری یا سکونت چند خانوار برای مثال فرزندان در خانه سطح فضاهای ساخته‌شده افزایش یافته و این مورد نیز وجود دارد. برای نمونه پلان یکی از خانه‌های روستای قلعه‌رستم در شهرستان ازنا نشان می‌دهد که چگونه ساخته شدن چهار سمت حیاط با فضاهای دامی، خدماتی و مسکونی باعث شکل‌گیری حیاط مرکزی شده است (شکل ۹)

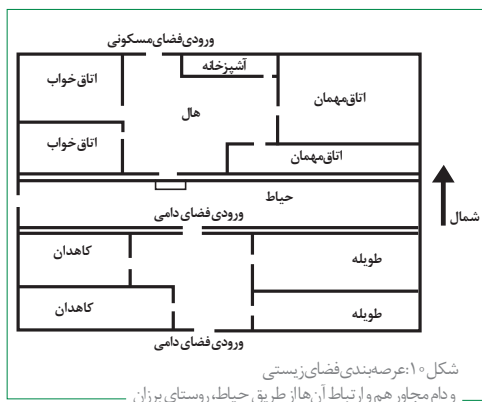
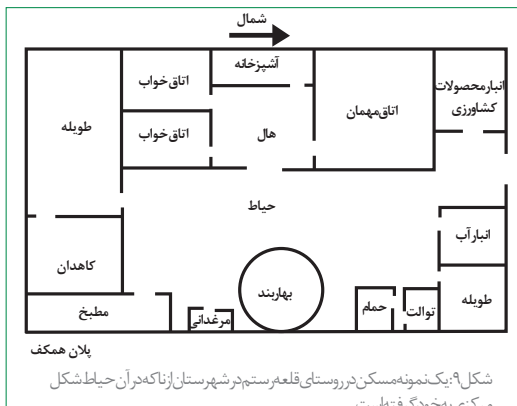
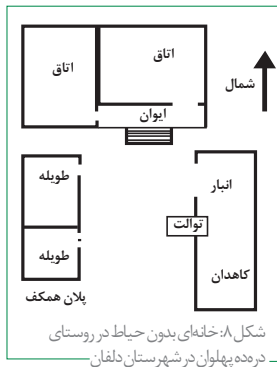
همچنین در برخی از روستاها عرصه‌بندی واحد مسکونی و واحد دامی به این صورت است که هر دو مجاور هم هستند و ارتباط آن‌ها از طریق حیاط است و حیاط نقش ارتباطی بین فضای مسکونی و واحد دامی دارد. در این زمینه می‌توان به واحدهای مسکونی در روستای برزان شهرستان درود اشاره کرد (شکل ۱۰).

بخش مسکونی

بخش مسکونی پراهمیت‌ترین قسمت واحد مسکونی در روستاهای استان است و معمولاً اولین بخش از بناست که احداث می‌شود. این بخش در اصلی‌ترین و مناسب‌ترین قسمت خانه استقرار می‌یابد و در ساخت آن از بهترین مصالح در دسترس و با کیفیت‌ترین روش‌های ساخت ممکن استفاده می‌شود (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۹: ۱۳۷). در استان لرستان مناطقی یافت می‌شوند که دارای محدودیت‌های توپوگرافی هستند و به تبع آن، با کمبود زمین قابل ساخت‌وساز مواجه‌اند؛ به‌ویژه در شهرستان‌های نورآباد، الیگودرز، ازنا، واحدها عمدتاً در دو طبقه احداث شده‌اند که طبقات پایین به فضاهای دامی و برخی از فضاهای جنبی نظیر انبارها و مطبخ و ... اختصاص دارند و در طبقه بالا بخش مسکونی واقع شده است.

عملکرد فضاهای مسکونی اتاق‌ها

عملکرد اصلی اتاق‌ها، استفاده از آن‌ها برای کارهای روزمره نظیر استراحت، نشیمن و خواب است و معمولاً یکی از اتاق‌ها از وضعیت ظاهری مناسب‌تری برخوردار است که از آن برای پذیرایی مهمانان استفاده می‌شود. اتاق مهمان در صورتی که تعداد اتاق‌ها در خانه جواب‌گوی نیازهای اعضای خانواده باشد، استفاده دائمی ندارد، ولی در غیر این صورت نقشی دوگانه دارد و بر حسب نیاز برای امور مختلف از آن استفاده می‌شود. در برخی از شهرستان‌ها از جمله ازنا، الیگودرز و نورآباد که در پهنه نیمه‌مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد واقع شده‌اند، به دلیل سرمای شدید، واحدهای مسکونی دارای اتاق نشیمن زمستانی هستند که تا حد امکان به فضای باز راه ندارد. ابعاد اتاق‌ها به‌ویژه طول آن در نمونه‌های برداشت‌شده، تحت تأثیر توان اقتصادی، معیشت خانوار و نیاز خانواده بسیار متغیر است و از حداقل چهار متر تا بیش از هشت متر می‌رسد (شکل ۱۱).

ایوان

ایوان به فضایی سرپوشیده و مستقل گویند که حداقل یک سمت آن باز و با حیاط یا فضای باز خانه در ارتباط است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۹:۱۳۸). عملکرد اصلی این فضا ایجاد ارتباط میان حیاط یا فضای باز خانه با فضاهای مسکونی و اتاق‌هاست. همچنین در ایام گرم سال از آن برای فضای نشیمن استفاده می‌شود و گاهی عملکردهایی نظیر پخت و پز نیز در ایوان صورت می‌گیرد. ایوان در پهنه‌های نیمه‌مرطوب با تابستان گرم و زمستان معتدل و نیمه‌خشک با تابستان بسیار گرم و زمستان نسبتاً سرد با پهنه نیمه‌مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد، تفاوت‌هایی دارد. این گونه ایوان اغلب به منظور ایجاد سایه و برخی استفاده‌های جنبی احداث می‌شود و فاقد عملکرد برای دسترسی به فضاهاست و در بسیاری از موارد در انتهای فضاهای مسکونی قرار می‌گیرد. در برخی از خانه‌ها به‌خصوص در مناطق جنوبی استان (شهرستان پلدختر) سکوی جلو ایوان تا چندمتر در داخل حیاط امتداد دارد. پیش‌آمدگی ایوان معمولاً در زمستان که ارتفاع آفتاب کم است اجازه ورود تابش آفتاب خورشید را به فضاهای پشت خود می‌دهد و در تابستان با افزایش زاویه تابش خورشید از ورود اشعه به داخل این گونه فضاها جلوگیری می‌کند (شکل ۱۲).

شکل ۱۲: استفاده از ایوان در روستای قلعه‌رستم که بیشتر برای کارهای جنبی و ایجاد سایبان از آن استفاده می‌شود.

فضای دامی

مهم‌ترین فضای عرصه دامی، طویله است. این فضا مستقیم با حیاط در ارتباط است. طویله در پهنه‌های مختلف استان به لحاظ شکل، نوع مصالح و محل قرارگیری دارای تفاوت‌های قابل توجهی است. در پهنه نیمه‌مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد، یعنی شمال شهرستان‌های درود و الیگودرز و همچنین روستاهای شهرستان نورآباد، دام‌ها را در فصل سرما در فضایی به نام زاغه نگهداری می‌کنند. زاغه به‌صورت یک کانال در دل زمین حفر می‌شود که دارای عرض ۲ تا ۲/۵ متر و طول متغیر ۲۰ تا ۳۰ متر است. ورودی زاغه در داخل حیاط است. زاغه‌ها دارای پلان‌های متفاوت‌اند. گاهی دو یا سه زاغه در امتداد هم به‌وسیله دالان‌های کوچک با هم ارتباط دارند. ویژگی اصلی زاغه‌ها حفظ حرارت و ایجاد فضایی گرم برای دام‌هاست. از آنجا که زاغه‌ها از سه سمت با زمین در ارتباط‌اند و اصولاً در بالای آن‌ها نیز با اتاق نشیمن یا اتاق خواب قرار دارد، در زمستان برای نگهداری با وجود سرمای زیاد، بسیار مناسب‌اند (شکل ۱۳).

شکل ۱۳: یک نمونه از زاغه در روستای کهریز و روش در شهرستان دلفان

همچنین برداشت‌های میدانی نشان می‌دهند که گونه‌های دیگر از طویله در شهرستان نورآباد وجود دارد. در این روستاها چون خانه فاقد حیاط است، طویله اساساً به همراه سایر فضاهای جنبی از جمله انبار و کاهدان و... بدون نظم خاصی در اطراف فضای مسکونی شکل گرفته است. از این طویله نیز فقط در فصل سرما برای نگهداری دام استفاده می‌شود و در فصل بهار و تابستان دام در بیرون نگهداری می‌شود (شکل ۱۵). ارتفاع ورودی آن کم و بسته به تعداد دام، طول و عرض آن متغیر است. در مناطق پهنه نیمه‌مرطوب با تابستان گرم و زمستان معتدل همانند شهرستان کوه‌دشت، گونه‌هایی متفاوت از طویله یافت می‌شود. یکی از این گونه‌ها که در این منطقه به نام کپر شناخته می‌شود از مصالح بومی مانند حصیر و شاخ و برگ درخت بلوط ساخته شده و طول آن به‌طور متوسط بین ۲۰ تا ۵۰ متر و عرض آن ۲ تا ۵ متر متغیر است. کپر به دلیل بارندگی زیاد در فصول زمستان و بهار و جلوگیری از نفوذ باران به داخل سقف آن به صورت شیب‌دار ساخته می‌شود. کپر هیچ‌گونه تهویه‌ای ندارد و فقط دارای یک در ورودی است (شکل ۱۴).

شکل ۱۴: دو نمونه از طویله در شهرستان کوه‌دشت که با استفاده از مصالح بومی سنگ، گل و حصیر ساخته شده است

بخش جنبی

بخش جنبی، بخش دیگری از بناست که اغلب در ارتباط با زندگی روزمره ساکنان خانه است، ولی در مسکن روستایی استان به‌عنوان فضای مسکونی شناخته نمی‌شود. این بخش از فضا را به این خاطر فضای

در برخی از شهرستان‌ها از جمله ازنا، الیگودرز و نورآباد که در پهنه نیمه مرطوب با تابستان معتدل و زمستان سرد واقع شده‌اند، به دلیل سرمای شدید، واحدهای مسکونی دارای اتاق نشیمن زمستانی هستند که تا حد امکان به فضای باز راه ندارد

شکل ۱۶: گونه‌ای از مطبخ در شهرستان الشتر که تصویر سمت راست نمای خارجی و تصویر سمت چپ فضای داخلی آن را نشان می‌دهد

شکل ۱۷: نمونه‌ای از تنورخانه در روستای اولاددریند کیود در شهرستان کوهدهشت

شکل ۱۸: تنورخانه در روستای درده پهلوان در شهرستان دلفان

جنبی می‌نامیم که معمولاً پس از ساخته شدن فضاهای مسکونی و بر حسب نیاز خانوار، احداث می‌شود. این فضاها شامل مطبخ، تنورخانه، انبار، توالت و حمام است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱). در مناطق سردسیر استان و همچنین در مناطقی که محدودیت‌های توپوگرافی وجود دارد، به خصوص شهرستان‌های بروجرد، درود، الیگودرز و دلفان، این فضاها در طبقه همکف و در زیر بخش مسکونی قرار می‌گیرند. در مناطق گرم‌تر یا در مناطق دشتی که محدودیت‌های ترافیکی وجود ندارد، این فضاها در جداره‌های حیاط یا فضای باز خانه ساخته می‌شوند.

شکل ۱۵: یک نمونه از طویله در شهرستان دلفان که در کنار واحد مسکونی بدون نظم خاصی ساخته شده است

مهم‌ترین فضاهای این عرصه و ویژگی‌های آن‌ها در استان به شرح زیر است:

مطبخ: فضای آشپزی و پخت‌وپز در خانه‌های روستایی استان به مطبخ موسوم است. این فضا محل پخت‌وپز و نگهداری مواد غذایی است. اما گاهی در این محل نان نیز پخت می‌شود. براساس مشاهدات میدانی، زیربنای این فضا در مناطق مختلف استان متفاوت است، اما حداکثر مساحت آن به ۱۲ متر مربع می‌رسد. در روستاهایی که دارای سابقه کوچ‌نشینی هستند این فضا در جداره حیاط احداث می‌شود و مستقل از حیاط است (شکل ۱۶).

تنورخانه: این فضا در مناطق مختلف استان به تنورخانه یا نانکی معروف است و فضایی است که تنور در آن قرار دارد و اصلی‌ترین عملکرد آن، پخت نان است. براساس مطالعات میدانی ۲ تا ۹ متر مربع زیربنا دارد و معمولاً برای خروج آسان دود، یک جبهه آن (جبهه رو به حیاط) کاملاً باز یا فاقد در ورودی است. در مناطق گرمسیر استان، یعنی پهنه‌های نیمه مرطوب با تابستان گرم و زمستان معتدل و نیمه خشک با تابستان بسیار گرم و زمستان نسبتاً سرد از جمله کوهدهشت و خرم‌آباد به دلیل گرمای زیاد، تنورخانه در دو جبهه فاقد دیوار و کاملاً به صورت باز است. اما در مناطق دارای اقلیم سرد تنورخانه سازه دائم دارد و از مصالح بادوامی همانند سنگ بلوک، سیمان و گل ساخته می‌شود (شکل‌های ۱۷ و ۱۸).

انبارها: انبارها از دیگر فضاهای جنبی واحدهای مسکونی روستایی در استان لرستان هستند که بر حسب نیاز خانوار احداث می‌شوند. انبارهای معمول در خانه‌های روستایی عبارت‌اند از: انبار آذوقه، انبار سوخت و انبار ملزومات. این فضاها با توجه به نیازمندی‌های خانوار در کنار فضاهای دیگر و مرتبط با آن‌ها در نظر گرفته می‌شوند و استقرار آن‌ها از قاعده خاصی پیروی نمی‌کند. براساس برداشت‌های میدانی، تعداد و تنوع انبارها حاکی از نوع معیشت خانوار است (شکل ۱۹).

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از پژوهش حاضر، پس از بررسی و تقسیم‌بندی روستاهای استان لرستان براساس اقلیم به سه پهنه اقلیمی تقسیم و در مجموع ۵۰ روستا انتخاب شدند. نتایج میدانی نشان می‌دهند که مسکن روستایی در منطقه مورد مطالعه چهار بخش کارکردی دارد: بخش مسکونی، بخش دامی، بخش جنبی و فضای باز یا حیاط. هر یک از این عناصر به لحاظ ساختار بناها، مصالح، زیربنا، طرز قرارگیری و ویژگی‌های فضای جنسی در هر پهنه اقلیمی متفاوت از سایر پهنه‌هاست.

منابع

۱. سعیدی، عباس (۱۳۸۷). دانشنامه مدیریت شهری و روستایی. سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی.
۲. سعیدی، عباس و احمدی، منیژه (۱۳۹۰). «شهرگی و دگردیسی ساختاری - کارکردی خانه‌های روستایی مورد: روستاهای پیرامون شهر زنجان، جغرافیا (فصلنامه بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران)، دوره جدید، سال نهم، شماره ۳۱، صص ۳۲-۷.
۳. خسرونی، مرتضی (۱۳۸۸). «رزیابی رویکردهای مختلف پیرامون شکل‌گیری مسکن روستایی». مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۷، صص ۳۳-۴۳.
۴. حسینی‌مهر، سیده‌صدیقه (۱۳۸۹). «بررسی ساختار سکونت‌گاه‌های روستایی در رابطه با عوامل مهم جغرافیایی در روستاهای آستانرا». فصلنامه جغرافیایی طبیعی، سال سوم، شماره ۹، صص ۱۰۱-۱۱۶.
۵. موحد، خسرو و فتاحی، کاوه (۱۳۹۱). «بررسی نقش اقلیم و محیط در شکل‌دهی فرم و سازه مسکن روستایی استان فارس». مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۱، بهار ۹۲، صص ۳۷-۵۰.
۶. تسنیمی، عباسعلی؛ غزال، راهب و میرمقنایی، مهتا (۱۳۸۹). «الگوی مسکن روستایی در استان اردبیل، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی. ناشر: انتشارات مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی.
۷. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۸۹). «طرح نوسازی و بازسازی مسکن روستایی استان لرستان». دفتر اول: مطالعات پایه‌ای.
۸. حسینی، سیدبهشید؛ ضیایی، مجید؛ حق‌شناس، جهاد؛ مهدیار، لیلی و حسینی، مریم (۱۳۹۰). «معماری بومی روستایی طالقان». دو فصلنامه دانشگاه تهران، شماره هفت، نامه معماری و شهرسازی، صص ۲۲-۶.

بخش جنبی، بخش دیگری از بناست که اغلب

در ارتباط با زندگی روزمره

ساکنان خانه است، ولی در

مسکن روستایی استان به‌عنوان

فضای مسکونی شناخته نمی‌شود. این

بخش از فضا را به این خاطر فضای جنبی

می‌نامیم که معمولاً پس از ساخته شدن

فضاهای مسکونی و بر حسب نیاز خانوار،

احداث می‌شود. این فضاها شامل مطبخ،

تنورخانه، انبار، توالت و حمام است

شکل ۱۹: نمونه‌هایی از انبار در روستاهای دواب زیودار و سرنجه در شهرستان بلدختر

انبار تجهیزات کشاورزی (گاراژ)

این فضا در خانه‌هایی دیده می‌شود که صاحبان آن به لحاظ اقتصادی معمولاً وضعیت مناسبی دارند یا دارای زمین‌های کشاورزی زیادی هستند. لذا خانوارهایی که دارای تراکتور و ابزارآلات کشاورزی همچون خیش، تریلی و ... هستند، فضای مسقفی ایجاد می‌کنند که از سه سمت بسته و یک طرف آن که معمولاً رو به حیاط است باز باشد. همچنین در برخی روستاها از جمله در شهرستان‌های نورآباد و بروجرد که با محدودیت‌های توپوگرافی مواجه‌اند، زیربنای حیاط آن‌ها به منظور احداث گاراژ کافی نیست، بنابراین گاراژ در خارج از خانه و به صورت مستقل ساخته می‌شود (شکل ۲۰).

شکل ۲۰: نمونه‌ای از گاراژ در روستای سراب میرزاوند در شهرستان دوره در داخل حیاط ورودی گاراژ